

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Людмил Вагалински (НАИМ-БАН) за

дисертацията на **АНАНИ ЛЮБОМИРОВ АНТОНОВ** (катедра „Археология“ на ИФ в СУ „Св. Климент Охридски“) за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ на тема **СЕЛИЩНО И ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ПРОВИНЦИЯ ВЪТРЕШНА ДАКИЯ ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ** с научен ръководител проф. дин Костадин Рабаджиев

Изборът на темата е оправдан, доколкото е натрупан несистематизиран емпиричен материал. Неговото научно анализиране би било, както отбелязва авторът, „отправна точка за бъдещи проучвания“ (с. 9).

Структурата включва задължителните за монографично археологическо изследване рубрики като е същевременно съобразена с предмета на дисертацията.

В стегнат разбор са защитени хронологичните граници на изследването, съвпадащи с държавните реформи на императорите Диоклециан и Ираклий, белязали съответно началото и края на късната античност (с. 9-17). Прав е докторантът, че наличната изворова база не позволява да се уточни периодът на съществуване на административната единица Вътрешна Дакия.

Територията на провинцията е обсъдена изчерпателно (с. 17-21). Би трябвало да се приложи карта с предполагаемата площ на Вътрешна Дакия. Безспорен плюс на изследването е, че се анализира антична административна единица в нейната териториална цялост, независимо от днешното ѝ „разкъсване“ между три съвременни държави – Сърбия, Северна Македония и България – и следващите от него затруднения с научна литература и достъп до музейни колекции.

В точка 1.4 (с. 21-22) авторът представя своите „цели и задачи“. Като правило, целта е една, а тя се постига чрез задачи. В случая, целта би трябвало да

бъде проследяване на развитието на селищната система и стопанство на Вътрешна Дакия от края на III век до началото на VII век. Всъщност, Анани Антонов е формулирал почти идентично своята „основна цел“ (с. 21, първи абзац от точката). Останалите му „важни цели“ като, например, реконструиране на пътната мрежа на провинцията (с. 22, първи абзац), са задачи, чрез които се постига целта.

Изложеното в точка 1.5 „Методика на работа“ (с. 22-24) би трябвало да се включи в следващата точка 1.6 „Изворова база“. Желателно е в бъдеща публикация да се представят използваните от автора методи.

На по-малко от страница (с. 24), докторантът ни запознава пределно резюмиращо с изворовата база на изследването му. Бих разширил тази точка, добавяйки и цифри, позовавайки се на приложените карти и каталог. Както всички знаем, уводът се пише последен. Еwentуално по-пълно и събрано представяне на изворовата база, ще подготви читателя за трудностите и предизвикателствата пред автора, за възможните и направените изводи. Сега тази информация е пръсната в изложението – виж, например, предпоследния абзац на с. 26.

Критичният анализ на предходни публикации по избрана тема оправдава нейния избор и откроява очаквания принос на новото изследване. Анани Антонов обсъжда основните заглавия, подредени във възходяща хронологична градация, което е общоприет подход (с. 24-29). Желателно е да добави в края на тази точка 2 „Състояние на проучванията“ кратко обобщение за знанието по темата му преди него.

Физико-географската характеристика на изследваната територия е представена изчерпателно. Докторантът не просто я описва/преразказва, а я свързва умело с темата за Вътрешна Дакия (с. 29-39).

Изложението за пътищата (точка 4) логично предхожда това за селищата (точка 5). При анализа на пътната система на провинцията (с. 53-63) докторантът

съчетава успешно информация от антични и съвременни писмени извори, археологически данни и дори легендарни сведения. Оправдано е подразделянето на научния разказ на: пътища с имперско, с надрегионално, с регионално и с локално значение плюс пътни станции. Специално внимание е обърнато на пътните връзки със съседни късноантични провинции. И в тази точка ми липсва обобщение, но и позоваване на каталога на дисертацията.

Очаквано частта за селищната система е най-голяма (точка 5). Тя заема почти 60% от цялото изложение (без библиографията и каталога). В началото са представени шест града в провинцията. Информацията за тях – основно археологическа – е синтезирана добре. Липсват техни планове, което я прави абстрактна. Методически издържани са хипотези на автора за вероятни градове при село Конюх/Транупара? (Северна Македония) и на хълма Бърдо край Брезник/Кумудева? (точка 5.1.1.7). Обобщението за градовете, викусите и военните крепости в провинцията (независимо от малкия брой на последните две категории селища) сигнализира, че авторът е осмислил многобройна и пръсната научна информация до степен за свои, аргументирани изводи (точка 5.1.2.5).

Вилните стопанства са римско нововъведение на Балканите. Научните публикации за тях са много. Още в началото на тази точка (с. 99-100) докторантът се усъмнява в критерия, по който Венцислав Динчев групира извънградските вили – наличие или липса на представителна жилищна част. Бързам да споделя свое пристрастие – според мен, въпросната книга на В. Динчев („Римските вили в днешните български земи“. София, 1997) е най-добрата глава в публикуваната му на части докторска дисертация именно заради този му новаторски типопределящ признак. Всяка типология е в някаква степен условна. Евентуално оспорване на съществуваща би трябвало да бъде придружено от аргументиране на нова. Сам по себе си, големият дял непубликувани или частично обнародвани обекти (с. 100) не е контрааргумент. Нито разположението на три вили без хипокауст близо до Виминациум (бележка

под линия №62) ги прави автоматично луксозни/представителни. Но да се върнем към изложението за вилните комплекси. Авторът защитава (точка 5.1.3.1 „Пространствено разпределение“) нуждата от преосмисляне на досегашния подход към извънградските вили (по думите му) „в родната литература“ чрез изясняване на връзката на всяка една вила с нейния хинтерланд (с. 103). След подробен анализ на публикациите и полевата документация за вилата в Обеля (София) Анани Антонов обосновава аргументирано: че неин основен поминък е животновъдство, а не – земеделие; че са налични теренни данни за периодизиране на нейното функциониране в рамките на IV – средата на V век (с. 104-115). Подкрепям и допускането му, че не хуни, а земетресение разрушило вилата в средата на V век. Малко от земетресенията в югоизточните Балкани през Античността са достигнали до нас чрез писмени извори от онова време. А и ние, археолозите, не винаги успяваме да ги разпознаем на терена. Екипът в Деултум, например, разграничи земетресение в средата на IV век. Друго, много силно (поне 8 степен по Рихтер) сринало Хераклея Синтика между 425 и 457 г. Друг е въпросът, дали и доколко то засегнало Софийското поле. На следващите страници докторантът обсъжда изчерпателно наличните данни за още 17 извънградски вили във Вътрешна Дакия. Прави го системно, по един и същи план/рубрики като вниманието му е похвално съсредоточено върху хронологията и стопанската им дейност. Изводите му за вилите от групата *villa rustica* са ясно систематизирани в точка 5.1.3.8 „Обща характеристика на вилните комплекси във Вътрешна Дакия“. В резюмиран вид те звучат така: 1. Засега е невъзможно да се дефинира понятието „римска вила“ в рамките на Вътрешна Дакия; 2. Хронологията и видът стопанска дейност на извънградските вили в провинцията са несигурни поради лошото публикуване и/или непълно проучване на повечето от тях; 3. Поне някои от изследваните вили били специализирани не в земеделие, а в животновъдство, млекопреработване или металодобив(?). Изводи 2-3 са убедително защитени. Що се отнася до извод 1, бих попитал риторично: А

трябва ли да допускаме принципна възможност за различно определяне на понятието „римска вила“ само за Вътрешна Дакия? Възможно е критерият на В. Динчев (виж по-горе) за типология на villae rusticae да бъде заменен от по-убедителен. Но не съм видял досега (вкл. в настоящата дисертация) такива доводи.

Четвъртият вид селища, анализирани от докторанта, са „крепости и укрепени селища“ (точка 5.1.4). Известни са над 600 такива археологически обекти (карта 5). И те, обаче, подобно на вилите, са в огромната си част слабо проучени археологически. Затова докторантът представя само 27 измежду тях. Доколкото е възможно заради различната степен на теренно проучване и публикуване, авторът прилага системно добра схема за изчерпателен научен анализ на обектите: физикогеографска характеристика, архитектурна организация, строителни преустройства и датировка, стопански живот. Крепостта 5.1.4.2.6 Акве (край Ниш) е разпозната от А. Антонов като резервоар за вода (с. 212). Редно би било да видим плана му. В тази връзка трябва да отбележа, че от 27 обсъдени крепости и укрепени селища само 11 са илюстрирани с планове. По-добро е съотношението при вилите – 12 от анализирани 19. Оскъдните археологически данни за повечето крепости в провинцията е принудила докторанта да ги обсъди на групи в рамките на 11 обособени физикогеографски райони (точка 5.1.4.3 „Крепости в пространството“). Това му решение е оправдано и дава резултат, защото е успял да подведе под общ научен знаменател – терена – непълна археологическа информация. Обобщението (точка 5.1.4.4) илюстрира за пореден път способността на А. Антонов да синтезира успешно разнообразни и пръснати данни, подхождайки към тях със здравословен скепсис – нужното съчетание за всеки способен учен. Авторът излага приемливи основания за съмнение в теорията за укрепените предбалкански линии (с. 227). Приноси са хипотезите му, че повечето крепости в провинцията не късат никога връзката с плодородната

земя в равнината, а появата на високопланински укрепления е наложена не толкова от постулирания в научната литература страх от варварски нападения, а от глада на късната империя за метал, чийто добив се превърнал се във „визитна картичка“ (с. 227) на Вътрешна Дакия.

Малко под 3,5 страници (229-232) са посветени на далеч по-рядка селищна форма – манастири – представени с три вероятни примера. Настоящото изследване също не разпознава функцията на тези обекти. До известна степен това е разбираемо предвид състоянието на изворовата база за тях. Липсват приложени планове.

„Градовете на мъртвите“ са групирани в извънградски и градски некрополи със съответно 7 и 8 примера (точка 6). Докторантът резюмира информацията за всеки от тях. Представянето не следва определена схема, което би открито общото и различното между тях, би подсилило изводите му за погребалния обред в провинцията, без той да е акцентът на изследването му. На негово място щях да излагам информацията по познатите рубрики: гробни съоръжение, начин на погребване, гробен инвентар, поменални практики и накрая – хронология, евентуални хипотези за професионална и етнокултурна принадлежност. Такава или подобна подредба ще предпази автора от неволни пропуски в морето от археологически факти. Примерно, не е указана хронологията на добре проучения и обнародван некропол край село Кошарево, Брезнишко (точка 6.1.3). А тя е последните десетилетия на V – първа половина на VI век. Същата е дадена общо като „късна античност“ в каталога под номер 607. Не споделям мнението, че „т. нар. набраздени катарями...са характерна част от облеклото на германската етническа група през Късната античност“ (с. 235). Произходът на токите с оребрени рамки остава неясен (виж Люба Трайкова. Коланът южно от Долен Дунав, края на III – началото на VII век. София 2017, 67). Две недовършени токи не са достатъчно основание за извод, че местното население в периода края на III – втора четвърт на V век било „ангажирано с обработка на метал“ (с. 235) или „в

металургията“ (с. 250). От студентски години съжалявам, подобно на докторанта, че богатият некропол на рудари, погребани край село Поповяне, Самоковско, остана частично публикуван (с. 235-236). Ще бъде обнародван най-после от колегата В. Хаджиангелов (ИМ-Самоков). Но и в сегашната незадоволителна степен на публикуване, некрополът край Поповяне е един от солидните археологически доводи за извода на А. Антонов, че добивът на метал и особено на желязо е водещ отрасъл в стопанството на Вътрешна Дакия. Не е представен план на некропол. Обобщението (точка 6.3) предлага изводи, фокусирани върху топографията на некрополите и връзката между представителни гробни съоръжения и големи градове на провинцията. Очаквах да прочета още как се развива във времето погребалният обред във Вътрешна Дакия за тези триста години макар и на базата на избраните некрополи, дори и като работна хипотеза.

Втората част от заглавието на дисертацията – икономиката на провинцията – е представена на 33 страници (точка 7). Дисбалансът между двата дяла е очевиден в обема – 8:1 в полза на селищното развитие. Но той е предопределен от състоянието на изворовата база. Похвален е куражът на докторанта да съчетае тези две, взаимно свързани, „развития“. Обичайно се избира само едното за докторска теза. Икономиката на провинцията е обсъдена в три дяла: занаяти, търговия и селско стопанство (озаглавено „аграрна икономика“). Но преди това кратък увод (с. 250-251) декларира изпреварващо изводи за икономиката: металургията е водещ отрасъл в провинцията¹; тя е „самозадоволяващ своите нужди организъм“ (с. 251). Съгласен съм с А. Антонов, че монетната циркулация изисква анализ от нумизмати.

Занаятите са представени с производство на керамика и рудодобив/металургия. И макар че добивът и обработката на метал е трета поред

¹ Вътрешна Дакия е наречена „металургичен гигант на Балканите“ (с. 251). За такова класиране е нужно сравняване с други късноантични провинции на полуострова – например, с Дардания.

подточка (7.1.3), в увод към точка „занаяти“ отново предварително се привеждат аргументи за водещото място на металодобив и металообработка (с. 251-253). Пак в този увод се дават примери за дърводелство, обработка на кост и тъкачество. Бих ги обединил в отделна подточка „други занаяти“. Усещането за недостатъчна подреденост на изложението тук подсилва и указването на примери за производство на битова керамика, въпреки че подточката за него предстои. Данните за двата вида производство (керамика и метал) са сполучливо съчетани с антични, средновековни и писмени извори. Бих добавил подточка „обобщение“, в която, а не в уводи, да се изведат възможните изводи.

За търговията (подточка 7.2) в провинцията, авторът привежда възможните примери за амфори и различни видове теглилки. Като цяло, данните за стокообмен в провинцията са оскъдни. Това предопределя анализирането им само на две страници както и липсата на обобщение.

Земеделието и скотовъдството в провинцията са анализирани (с. 275-280) на базата на оръдия на труда и резултати от археоботанични и археоостеологични изследвания. Археологическите находки за животновъдството във Вътрешна Дакия са много малко. Докторантът е извлякъл възможната информация от скромна изворова база, без да се увлича в свръхинтерпретиране.

„Пространствена и хронологична динамика на провинциалната икономика“ (точка 7.4) е озаглавено обобщението за стопанството на Вътрешна Дакия (с. 282-283). Непълната изворова база предопределя подчертана предпазливост на докторанта при очертаване на развитието на местната икономика.

Заклучението (точка 8, с. 283-289) е също пределно застраховано от преувеличения. Авторът е прав в общите изводи: че Вътрешна Дакия се вписва напълно в общи за късната Империя социално-икономически промени; че последните са наложени не от натиска на варварите, а от вътрешни за късноримското общество процеси; че трансформация в стопанството на късната

Империя налага и във Вътрешна Дакия изменения в селищната система. Очакваните изводи за характерното в селищното и стопанско развитие на провинцията са засенчени от наблягане върху слабата изворова база. Тази заключителна свръхпредпазливост контрастира с категорични изводи в изложението, като например, за водещата роля на металодобива в стопанството на Вътрешна Дакия.

Списъкът с използвана литература (с. 289-306) затвърждава общото впечатление за много добра научна информираност на докторанта по темата.

Хиляда триста и тринадесет селищни обекти са представени в полезен и трудоемък табличен каталог. За всеки обект са посочени основни научни публикации. Би трябвало каталожните номера да се посочват в изложението, за да го подкрепят.

Това правят 9 хубави карти.

Що се отнася до графичните илюстрации (общо 42), вече отбелязвам необходимост от повече приложени планове на селища и некрополи. Те са далеч по необходими на изложението от рисунките на инструменти (обр. 24-42).

Писменият изказ на докторанта е стегнат, четим и грамотен. Правописните грешки² и излишни чуждици³ са забележителна за поколението му рядкост.

В духа на електронното ни битие, А. Антонов е създал и публикувал лесно достъпно и полезно онлайн приложение, представящо събрани и систематизирани от него данни по темата:

² Например: с главна буква се пишат "Zeit" (с. 28), "Anfang" (с. 303), "Roman" (с. 304); ArchАeologia Vulgarica (с. 303); пълен член и запетая пред вметнато изречение – „...е града построен от Юстиниан I...“ вместо „е градът, построен от Юстиниан I...“ (с. 64, в края на втори абзац) или „Като процент проучени по археологически път обекти,...“ вместо „Като процент, проучени...“ (с. 64, първо изречение на последния абзац); „за сега“ вместо „засега“ (с. 56, 101, 120 и т.н.), „в страни“ вместо „встрани“ (с. 177, 198, 215 и пр.). Озадачава липсата на отстъп при нов ред.

³ Например: „поселение“ вместо селище (с. 54, 61, 111, 137, 166, 174 и т. н.); „глинобитен“ вместо „глинен“ (с. 131).

<https://www.arcgis.com/apps/View/index.html?appid=54c733b320d24e099601c1cb8de08dc6>

То не само онаглеждава изследването му, но и провокира бъдещи подобни проучвания. Дано и други колеги последват примера му!

Рецензираната дисертация е самостоятелно научно изследване.
Автосправката за неговите приноси е вярна.

Посочените по-горе пропуски са с технически характер и лесно ще бъдат отстранени при бъдещо публикуване.

Предлагам на Научното жури да присъди на Анани Любомиров Антонов образователната и научна степен „доктор“.

София, 11.05.2021

Нурми Захарински